

О.О.Завгородня, к.е.н.,
Національна металургійна академія України,
м. Дніпропетровськ

МЕХАНІЗМИ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті визначаються чинники і закономірності формування механізмів бюджетного регулювання, розглядаються напрями їх впливу на динаміку інновацій та інвестицій залежно від стадії розвитку панівного технологічного способу виробництва.

In the article factors and conformities to law of forming of budget regulative mechanisms are determined; the directs of their influence for regulation of innovative and investment processes are discovered according to the dominating technological type of production.

Цунамі глобальної фінансово-економічної кризи, що накрило більшість країн сучасного світу, не оминуло й Україну. Його руйнівні кон'юнктурні хвилі завдали тяжкого удару по вітчизняній економіці, яскраво виявляючи її найбільш вразливі вузькі місця, насамперед, неефективність та безперспективність довготривалого функціонування зовнішньодетермінованої експортоорієнтованої моделі національної економічної динаміки. Хочеться сподіватися, що необхідність спиратися на власні конкурентні переваги та ефективно використовувати внутрішній потенціал саморозвитку стане очевидною не тільки для науковців, а й для практиків макроекономічної політики.

Однак не дарма у мудрих китайців ієрогліф, що означає кризу, має не тільки значення “небезпека”; його друге тлумачення - “шлях до нових можливостей”. Сучасний стан речей - це сигнал для об'єктивної переорієнтації економічної політики у напрямку посилення уваги до фундаментальних відтворювальних процесів, і перш за все – інноваційного капіталотворення. Без подолання негативних явищ та процесів в інноваційно-інвестиційній сфері неможливо позитивне розв'язання імперативних проблем макроекономічної стабілізації, прогресивної структурної перебудови, виведення національної економіки на траєкторію сталого постіндустріального розвитку. Вивільнення мультиплікативно-акселераційної енергії, притаманної інноваційно-інвестиційним процесам, потребує створення й активізації адекватного механізму державного регулювання. Провідною метою його функціонування в умовах економічної кризи в Україні є підвищення абсолютного та відносного рівня

інвестиційних видатків при прискореному зростанні їх інноваційної частки, переорієнтація інвестицій у галузі технологічного прориву та споживчого сектора, в екологічну безпеку та продукування висококваліфікованої інтелектуально розвиненої робочої сили.

Враховуючи ж, з одного боку, певне виснаження регулюючих потенцій монетарних важелів у боротьбі з інфляцією і стабілізацією валютного курсу, а з другого, - специфіку української економіки, передусім активне державне втручання у сферу перерозподільних відносин за допомогою бюджетних важелів (податків і державних видатків) та інтенсивність відповідних взаємостосунків "держава - суб'єкти господарювання приватного сектора економіки", провідну роль у національного механізму державного регулювання інвестицій та інновацій повинно відігравати саме бюджетно-податкове регулювання. Його право на це ґрунтується на тій значній долі ВВП (27%), яка податково вилучається з прибутку (доходів) суб'єктів господарювання, акумулюється у Державному бюджеті та в подальшому у різноманітних формах державних видатків повертається до господарського обороту.

Також на увагу заслуговує той факт, що інвестиції, народжені у виробництві, починають свій самостійний рух після закінчення розподілу і перерозподілу ВВП. Вони певною мірою є результатом процесів, на які держава спроможна справляти свідомий вплив, маніпулюючи власними видатками та податками. Отже, саме у механізмі утворення інвестицій апріорі міститься можливість дієвого втручання держави у природний хід інноваційно-інвестиційних процесів за допомогою бюджетних важелів.

Для дослідження бюджетно-податкового регулювання інновацій і інвестицій (БПРІІ) є суттєві гносеологічні передумови. Значні наукові результати у комплексному аналізі державного регулювання інвестиційних процесів у трансформаційних економіках отримують такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як О.Бузгалін, В.Геєць, М.Герасимчук, С.Глаз'єв, Б.Кваснюк, І.Лукінов, П.Орлов, В.Радаєв, В.Черняк, А.Чухно. Вагомий внесок у розробку загальних теоретичних основ та конкретних механізмів і форм фіскального регулювання роблять С.Биконя, О.Василик, П.Германчук, О.Заруба, Б.Златкін, І.Луніна, І.Радіонова, І.Розпутенко та інші. Водночас вітчизняне наукове

співтовариство все частіш звертається до праць Л.Вальраса, Дж.К.Гелбрейта, Дж.М.Кейнса, А.Лаффера, В.Ойкена, А.Пігу, П.Самуельсона, Дж. Стіглица, М.Фелдстайна, М.Фрідмена, К.Фрімена, Х.Хелера, Д.Хікса та інших провідних зарубіжних вчених, в яких міститься значний матеріал щодо аналізу принципів формування і функціонування механізмів БПРП. Зазначені проблеми займають чільне місце у дослідженнях науковців Заходу та виконують провідну роль у пошуках шляхів і напрямків антикризового коригування ефективного попиту, забезпечення повної зайнятості та виробництва неінфляційного національного продукту, стабілізації економічного зростання тощо. Проте досвід переконує, що розробки світової економічної думки з питань БПРП виявляються неадекватними умовам української економіки. Рецепти активізації інноваційно-інвестиційної діяльності, раніше апробовані країнами Заходу, втративши зв'язок з фактами, на засаді яких вони були отримані, позбавляються своєї практичної сили, і тому не можуть бути у чистому вигляді використані у вітчизняній практиці господарювання. Відповідно, детального дослідження потребує визначення можливих варіантів адаптації до неї рекомендацій зарубіжних вчених.

Метою даної статі є спроба узагальнити світовий досвід БПРП, розглянувши його найбільш репрезентативні макромоделі, визначити принцип та чинники формування його механізмів.

На початку нагадаємо, що діяльність держави-суб'єкта регулювання у підсумку зводиться до підтримки стану динамічної макроекономічної рівноваги. Саме тому від неї вимагається концентрувати свій обмежений регулюючий потенціал на тих складових макроекономічної системи, ініційована кількісно-структурна динаміка яких максимально наближає її до досягнення вказаної мети. Визначення "індексу пріоритетності" інвестицій та інновацій як об'єктів державного регулювання стає можливим завдяки дослідженню їх основних функцій - продуктивної, доходотворчої і структуроформуючої - та взаємозв'язків між ними.

Продуктивна функція інвестицій та інновацій пов'язана з виробництвом валового внутрішнього продукту (формуванням сукупної пропозиції), участь в якому вони беруть опосередковано, трансформуючись у предмети та засоби праці, формуючи

матеріальну основу суспільного виробництва та створюючи реальні передумови для розширеного відтворення. Реалії переконують, що продуктивність та інші якісні характеристики функціонування активної частини основного капіталу (капіталовіддача, термін експлуатації, енергоємність функціонування, моральна застарілість тощо), що є безпосереднім результатом інновацій, відіграють при цьому вирішальну роль. Зважаючи ж на те, що матеріально-речова структура суспільного продукту визначається структурою національного товаровиробництва, тобто тими пропорціями, які склалися між окремими підрозділами, секторами та галузями економіки внаслідок дії структуроформуючої функції інвестицій та інновацій, можна стверджувати, що остання значною мірою є відповідальною за адекватність матеріально-речової структури сукупної пропозиції структурі суспільних потреб (сукупного попиту).

За допомогою інвестицій-носіїв доходотворчої функції, як ґрунтовно довів Дж.М. Кейнс [1, с.336–358], утворюється сукупний доход/попит/, котрий дозволяє підприємцю реалізувати виготовлену продукцію, створює стимули для подальшого розширення виробництва та здійснення інвестиційних витрат, у т.ч. інноваційної спрямованості; виявляє структуру суспільних потреб і орієнтує інвесторів в економічному просторі. Так, наприклад, щодо заробітної плати інновації: а) визначають технологічно необхідне комплементарне співвідношення між працею і капіталом у галузевому та діяльнісно-видовому структурних розрізах і відповідну кількість залученої до виробничої діяльності робочої сили та її розподіл між підгалузями, галузями і секторами економіки; б) потребують певної кваліфікаційної якості працівників і службовців, адекватної техніко-виробничим характеристикам засобів праці, впроваджених унаслідок інвестиційно-інноваційної діяльності, та нових інформаційно-управлінських технологій, а отже, зумовляють розмір еквівалентної їй заробітної платні; в) збільшують реальні доходи населення і його купівельну спроможність унаслідок підвищення продуктивності праці та зниження собівартості та ціни реалізації продукції тощо.

Сукупний реальний доход, отриманий суб'єктами господарювання, є величиною, значною мірою залежною від

структури інвестицій, яка, формуючи структуру економіки і відповідно справляючи безпосередній вплив на розподіл економічно активного населення по сферах та галузях економіки, визначає структуру зайнятості. Остання ж, зважаючи на диференціацію середньої заробітної плати робітників та середнього підприємницького прибутку по галузях промисловості і видах економічної діяльності, є одним з найвагоміших чинників формування сукупного доходу. Цей факт та вторинність структури зайнятості відносно структури інвестицій доводить існування взаємозв'язку між доходотворчою та структуроформуючою функціями.

В узагальненому вигляді роль інвестицій та інновацій у формуванні сукупного платоспроможного попиту та сукупної пропозиції представлено на рис. 1.

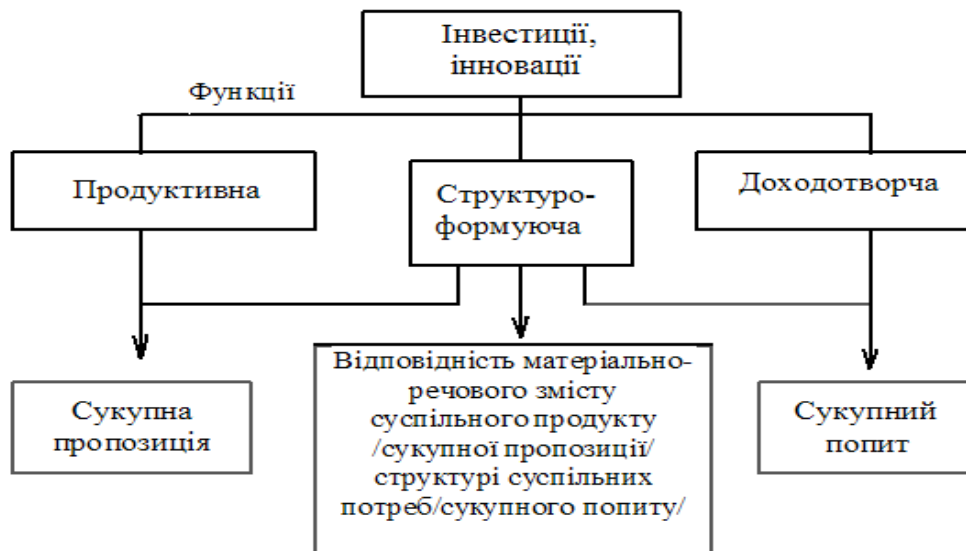

Рис. 1. Роль інвестицій та інновацій у формуванні сукупного попиту і сукупної пропозиції

Питання про взаємозв'язок між продуктивною та доходотворчою функціями інвестицій і інновацій має принциповий характер, оскільки у підсумку воно зводиться до питання про взаємозв'язок між пропозицією та попитом, виробництвом та споживанням. Доходотворча функція домінує у короткостроковому періоді, де виступає найважливішим чинником колювання рівня зайнятості та мультиплікаційно-акселераційного збільшення (зменшення) національного доходу. Саме ця властивість робить інвестиції та інновації - носії доходотворчої функції певною мірою відповідальними за

подолання у короткостроковому періоді циклічних криз "перевиробництва", за встановлення і підтримку макроекономічної рівноваги через коригування сукупного попиту, приведення його у відповідність до сукупної пропозиції.

У довгостроковому періоді відбувається зміна доміант, і інвестиції та інновації, виступаючи носіями саме продуктивної функції, стають ключовим фактором зміцнення виробничого потенціалу країни, підвищення продуктивності праці і прискорення темпів економічного зростання. Надаючи економічній системі певного динамічного імпульсу та порушуючи її відносну стаціонарність, вони виводять національну економіку на якісно новий рівень функціонування. Здійснюється перехід до нового, відмінного від попереднього стану макроекономічної рівноваги. Найсуттєвіші відмінності - зростання обсягу, підвищення якості та суттєві зміни структури сукупної пропозиції, збільшення реального добробуту й "якості життя" економічних суб'єктів.

Провідна рушійно-коригуюча роль інвестицій та інновацій у встановленні динамічної макроекономічної рівноваги вимагає надати їм статус пріоритету державного регулювання в економіці, яка прагне стабільно просуватися вперед шляхом постіндустріалізації. Проте й досі саме інвестиційна криза залишається однією з найвагоміших причин, що стримують перехід української економіки до стадії економічного зростання на засадах структурного та якісного оновлення товаропродукууючої сфери. Серед руйнівних наслідків її хронічного недоінвестування - розширення масштабів морального та фізичного старіння матеріально-технічної бази суспільного виробництва, посилення структурної диспропорційності, зниження ефективності використання економічних ресурсів, породження від'ємного мультиплікаційного ефекту. Приведений у дію зменшенням інвестиційних ін'єкцій в українську економіку мультиплікаційно-акселераційний механізм прискорює спад виробництва, що, у свою чергу, скорочує інвестиційні можливості мікрорівня національної економіки та послаблює мотивацію інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

Держава, здійснюючи свідомий цілеспрямований тиск на стимули до інноваційного інвестування потенційних інвесторів, повинна мати на увазі, що рішення про доцільність реалізації того

чи іншого проекту приймається ними на основі співставлення дисконтованої у часі запланованої норми чистого прибутку і альтернативної вартості капіталу - ставки відсотка. Якщо з урахуванням ризику перший компонент істотно перевищує другий, то інвестування цілком реально. Державний вплив на схильність до інвестування економічних суб'єктів передбачає встановлення безпосереднього або опосередкованого зв'язку зазначених компонентів із державними бюджетно-податковими операціями.

Основні різновиди такого зв'язку широко відомі. Це так звана кейнсіанська схема або бюджетно-податковий механізм впливу на інвестиційні процеси з боку споживання/попиту/: "зростання державних видатків (насамперед державних інвестицій) → збільшення сукупного попиту → пожвавлення кон'юнктури товарного ринку → зростання рівня цін → зростання очікувань прибутку від реалізації інвестиційного проекту → активізація інвестиційної діяльності" та розроблений і практично апробований представниками сучасного неоконсерватизму бюджетно-податковий механізм впливу на інвестиційні процеси з боку пропозиції/заощаджень/: "зменшення державних видатків та податків → зростання доходів суб'єктів господарювання недержавного сектора економіки → неемісійне розширення пропозиції на ринку кредитних ресурсів → зменшення ставки відсотку → активізація інвестиційної діяльності".

Кожний з зазначених фіскальних механізмів спроможний активізувати відповідну функцію інвестицій та інновацій. Зокрема, у компетенції кейнсіанського механізму знаходиться вивільнення їх доходотворчого потенціалу. Йдеться про те, що держава, завдяки бюджетній експансії стимулюючи споживання та викликаючи швидке розширення ємності внутрішніх ринків збуту, орієнтує економічну систему на екстенсивне економічне зростання та екстенсивний тип відтворення основного капіталу, специфіка якого полягає у домінуванні процесів чистого нагромадження, відсутності значних змін у технологічному рівні засобів праці і переважанні товарно-збутових інновацій. Суттєвий приріст чистих інвестицій, що має місце після повного навантаження наявних виробничих потужностей, зумовлює зростання зайнятості та доходів (сукупного попиту). Це пояснює, чому перша практична апробація цього механізму здійснилася

саме в умовах загострення конфлікту між умовами виробництва та умовами реалізації, коли вузькість платоспроможного попиту стала основною перепорою для збільшення обсягів виробництва, а її подолання - необхідною умовою виходу з Великої депресії.

Використовуючи механізм впливу на інвестиційні процеси з боку пропозиції інвестиційних ресурсів (заощаджень), держава активізує продуктивну функцію інвестицій і інновацій. Зменшуючи обсяги бюджетних ресурсів, що проходять по каналах бюджетної системи, скорочуючи власне споживання, вона перерозподіляє фінансові ресурси країни на користь недержавного сектора та сприяє посиленню у домогосподарств схильності до заощадження. Зумовлене цим скорочення сукупного попиту та відносно падіння норми прибутку спонукає суб'єктів господарювання шукати засоби підвищення рентабельності на інноваційних шляхах зростання ефективності виробництва, вирішувати завдання технологічного оновлення функціонуючого основного капіталу на засадах автоматизації, інформатизації та ресурсозаощадження, прискорювати обіг вкладеного капіталу шляхом створення нових потреб у покупців та опановувати випуск якісно нових видів продукції. В загальноекономічному масштабі закладаються основи для інтенсивного (інноваційного) типу економічного зростання і переходу економіки на інтенсивний тип відтворення основного капіталу, специфікою якого є розширене відтворення засобів праці не за кількісними, а за якісними характеристиками (продуктивністю, корисністю новостворених споживчих вартостей тощо).

Наші висновки підтверджуються тим фактом, що вказаний механізм було сформовано та приведено у дію в умовах депресивної фази 4-го Кондратьєвського циклу, коли внаслідок вичерпання резервів екстенсивного росту, вимагалось докорінних змін якісних характеристик основних елементів системи виробничих сил, коли виникла потреба вирішувати завдання оновлення на якісно новому технологічному рівні раніше створених виробничих потужностей та здійснювати прогресивні структурні зрушення з метою ефективного розвитку економіки [2, с.43-52; 3, с.120-128].

Можливість активізації структуроформуючої функції інвестицій та інновацій міститься у обох розглянутих вище механізмах. Вона реалізується через селективний (вибірковий) підхід, котрий

передбачає концентрацію матеріальних, трудових, бюджетних та кредитних ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку та на об'єктах (видах економічної діяльності, галузях промисловості, конкретних підприємствах), підвищення ефективності функціонування яких сприяє підвищенню ефективності та конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Результатом функціонування кожного з розглянутих механізмів і їх реструктуризаційних модифікацій є безпосереднє або непряме регулювання процесу формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання у напрямку їх збільшення чи скорочення та адекватне коригування (посилення/послаблення) стимулів до інвестиційної діяльності. Однак у кожному конкретному випадку це досягається різними засобами та переслідує різні цілі (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика механізмів бюджетного регулювання інвестицій та інновацій

Ознаки \ Механізм	Механізм впливу на інвестиційні процеси з боку споживання /попиту/	Механізм впливу на інвестиційні процеси з боку пропозиції /заощаджень/
Об'єкт регулювання	Попит	Пропозиція, заощадження
Домінуючий інструмент впливу	Державні видатки	Податки
Умови формування і реалізації (наявність вільних ресурсів)	Неповна зайнятість	Повна зайнятість
Тип економічного зростання, на який орієнтується економіка	Переважно екстенсивний	Переважно інтенсивний
Активізується функція інвестицій та інновацій	Доходотворча	Продуктивна

Аналіз історичних умов, в яких відбувалося формування вказаних бюджетно-податкових механізмів регулювання переконує, що формування того чи іншого механізму зумовлюється дією насамперед факторів економічного порядку. Так, головним техніко-економічним чинником функціонування певного механізму є стадія розвитку технологічного способу виробництва. Саме вона, детермінуючи характер і ступінь змін у матеріально-технічній базі суспільного виробництва, "програмує" економіку на конкретний тип економічного зростання (переважно екстенсивний чи переважно інтенсивний) та визначає домінуючу у конкретно-історичних умовах функцію інвестицій, на

стимулювання якої і повинні спрямовуватися регулюючі зусилля держави. Відповідно з можливостями виконання цього завдання і обирається фінансовий механізм впливу на інвестиційні процеси (рис. 2).

Рис. 2. Логіка формування механізму БПП: еволюційний підхід

Форма ж реалізації обраного бюджетно-податкового механізму та його конкретні інструменти визначаються соціально-економічними чинниками. Зокрема, відносини власності, розмежовуючи соціально-економічні сектори економіки, по-перше, встановлюють відповідні зони безпосереднього та непрямого втручання держави у процеси капіталотворення й визначають співвідношення між адміністративно-економічними та економічними методами державного регулювання. А по-друге, - зважаючи на те, що суб'єктам окремих секторів економіки притаманні специфічні економічні інтереси, детерміновані відповідними відносинами власності, зумовлюють диференціацію конкретних методів і напрямів впливу на інноваційно-інвестиційні процеси по кожному соціально-економічному укладу. Серед таких напрямів виокремлюються:

- регулювання розподілу ВВП на національний дохід та фонд відшкодування, що здійснюється через встановлення норм і

правил, що регулюють процеси перенесення вартості засобів праці на новостворену продукцію (нарахування амортизації);

Ї коригування частини національного доходу, яка вилучається державою на правах власника засобів виробництва (дивідендна політика);

Ї безпосереднє регулювання рівня заробітної плати у державному секторі економіки;

Ї регламентація частки доходів фізичних та юридичних осіб, що вилучається у формі прямих і непрямих податків у Державний та місцевий бюджети;

Ї регулювання обсягу і структурних параметрів централізованих інвестицій, їх інноваційної якості;

Ї організації процедури державних закупівель, надання цільової допомоги інноваційно активним суб'єктам господарювання у формі субсидій, субвенцій, дотацій, пільгових кредитів;

Ї визначення умов надання соціальної допомоги та здійснення трансфертних виплат соціально незахищеним верствам населення;

Ї встановлення адекватного рівня мита та митних зборів при імпорті обладнання й устаткування, трансфері технологій тощо.

Головна проблема полягає у пошуку та активізації найбільш адекватного реаліям економіки України бюджетно-податкового механізму впливу на інноваційно-інвестиційні процеси. Практичний досвід в цій сфері розвинених країн переконує, що застосування конкретного механізму відбувається не внаслідок довільного вибору, а обумовлюється певними комплексом чинників соціально-економічного характеру. Особливої актуальності набуває визначення тієї функції інвестицій та інновацій, котра потребує активізації в економіці України і на стимулювання якої повинні спрямовуватися регулюючі зусилля держави. Відповідно з можливостями виконання цього завдання і повинен формуватися національний бюджетно-податковий механізм регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики в 2-х т. - М.: Эконом, Ключ.- Т.2. - С.137-435.
2. Куренков Ю.В., Смирнова С.А. и др. Материальное накопление в условиях рыночной экономики. - М.: Наука, 2001.- 276 с.
3. НТР и структурные сдвиги в экономике капиталистических стран / Под ред. Фалинского И.Г. - М.: Изд-во Московского университета, 1982. - 272 с.